

Mălina VOICU

Valori sociale ale tranziției post-comuniste

Mălina VOICU

Valori sociale ale tranziției post-comuniste

Lumen

Iași, 2010

Mălina VOICU

Coautori: Bogdan Voicu

Andreea Constantin

Valori sociale ale tranziției post-comuniste

Editura Lumen este acreditată CNCSIS sub nr. 003.

www.edituralumen.ro, www.librariavirtuala.com

Redactor: Morariu Irina Maria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale:

Voicu, Mălina

Valori sociale ale tranziției post-comuniste /

Mălina Voicu, Bogdan Voicu, Andreea
Constantin. - Iași: Lumen, 2010

I. Voicu, Bogdan

II. Constantin, Andreea

Bibliografie

Pag. 147

ISBN- 978-973-166-239-8

316

Mălina VOICU

Valori sociale ale tranziției post-comuniste

Lumen

Iași, 2010

**Pagin 1 sat
goal inten ionat**

Pentru Irina

Pagin 1 sat goal inten ionat

CUPRINS:

VALORI SOCIALE ALE TRANZIȚIEI POST-COMUNISTE	9
DINAMICA SUPORTULUI PENTRU DEMOCRAȚIE ÎN EUROPA ÎNȚRE 1995 ȘI 2005: SCHIMBAREA GENERAȚIONALĂ ȘI EFECTE CONTEXTUALE	15
Cadrul teoretic.....	16
<i>Înlocuirea cohortelor versus schimbarea intra-cohortă .....</i>	<i>16</i>
<i>Teorii ale suportului pentru democrație .....</i>	<i>17</i>
Date, metode și măsurare.....	22
Rezultate	24
Concluzii.....	32
EFICIENȚĂ ECONOMICĂ SAU ORIENTARE IDEOLOGICĂ? SUPORTUL SOCIAL PENTRU DEMOCRAȚIE ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST	35
Suport difuz și specific pentru democrație	35
Date utilizate și metode de analiză.....	39
Rezultate	41
Concluzii.....	48
Anexă	49
REVITALIZARE RELIGIOASĂ ÎN ROMÂNIA: O ANALIZĂ LONGITUDINALĂ 1990 – 2008 (Mălina Voicu, Andreea Constantin).....	53
Efectele produse de vârstă – perioadă – cohortă asupra credințelor și practicilor religioase	54
Secularizarea în România: o privire de ansamblu asupra perioadei comuniste și post-comuniste	56
Date, metode de analiză și măsurarea religiozității.....	60
Rezultate	62
Discuție	65
Concluzii.....	67
Anexă	69

CONTINUITĂȚI ȘI DISCONTINUITĂȚI ÎN VALORILE RELIGIOASE SCHIMBARE RELIGIOASĂ ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST	71
Naționalismul ca predictor al credințelor și practicilor religioase.....	73
Date, măsurători și metode	77
<i>Variabilele dependente</i>	78
<i>Variabilele independente – nivel individual</i>	79
<i>Variabilele independente – Nivel național</i>	81
Rezultate	81
Concluzii	86
DINAMICA VALORILOR DE GEN: SPRE UN PATERN EUROPEAN COMUN? (Mălina Voicu, Bogdan Voicu)	89
Modernizare, post-modernizare și valori de gen.....	89
Datele, Indicatori, Rezultate	96
Concluzii	105
Anexa 1	106
Anexa 2	107
Anexa 3	109
EGALITATE DE GEN ȘI DEMOCRATIZARE ÎN SOCIETĂȚILE EUROPENE	115
Prezentarea literaturii de specialitate și a ipotezelor	116
<i>Factori determinanți individuali ai valorilor de gen</i>	116
<i>Factori de nivel macro: explicații culturale și economice</i>	118
<i>Egalitatea de gen și democratizarea în Europa Centrală și de Est</i>	120
Date, măsurători și metode	123
<i>Date și metodă</i>	123
<i>Variabila dependentă</i>	124
<i>Variabile independente – Nivel individual</i>	124
<i>Variabile independente – Nivel național</i>	125
Rezultate	126
Concluzii	131
BIBLIOGRAFIE	133

VALORI SOCIALE ALE TRANZIȚIEI POST-COMUNISTE

Ultimii douăzeci de ani au fost marcați de profunde schimbări sociale, economice și politice survenite în societățile post-comuniste. Aceste transformări au vizat atât schimbarea instituțională, cât și cea cultural-valorică. Pretutindeni în Europa Centrală și de Est s-a trecut de la totalitarismul comunist la democrația pluralistă, de la economia planificată la cea de piață. Aceste schimbări au mers în tandem cu schimbarea atitudinilor și valorilor sociale, a modului în care oamenii percep și se raportează la societate în ansamblul ei, precum și la diferite instituții și componente ale acesteia.

Dacă în primii ani ai schimbării, studiile s-a concentrat predominant asupra transformărilor politice și economice apărute după căderea regimurilor comuniste (Przeworski, 1996; Stark, Bruszt, 2002; Sandu, 1999), abordările ulterioare adaugă noi dimensiuni tranziției post-comuniste, precum redefinirea statului și a națiunii (Kuzio, 2001), schimbarea structurii sociale (Eyal, Szelenyi, Townsley, 2001), în timp ce Voicu (2005) vorbește de cel de-al cincilea element al tranziției, schimbarea culturală. Volumul de față abordează tocmai această din urmă fațetă a transformărilor produse în societățile post-comuniste în ultimele două decenii - schimbarea cultural - valorică. Lucrarea se focalizează pe trei dimensiuni diferite ale schimbării valorilor sociale survenite în ultimele două decenii: suportului pentru un regim politic democratic, credință religioasă și egalitate de gen. Fiecare dintre aceste teme este abordată atât din perspectivă comparativă longitudinală, cât și transversală. Capitolele încercă să identifice evoluția celor trei valori sociale sub impactul schimbărilor politice și economice ce au avut loc după căderea comunismului, precum și a factorilor care au dus la apariția acestor schimbări. demersul este unul comparativ, atât longitudinal cât și transversal, fiind analizate statele din Centrul și Estul Europei. Adesea însă universul comparației se lărgeste și democrațiile consolidate din Vestul Europei sunt folosite pentru a evidenția modul în care trecutul comunist și schimbarea post-comunistă au influențat valorile sociale.

Nu există un consens în ceea ce privește direcționalitatea relației dintre schimbarea valorică și cea instituțională. În timp ce unele abordări acordă prioritate culturii și consideră că instituțiile sunt modelate de modul în care gândesc oamenii (Inglehart, Norris, Welzel, 2002; Inglehart, Norris, 2003; Inglehart, Welzel, 2005), alți

autori susțin perspectiva opusă, subliniind rolul instituțiilor în modelarea valorilor sociale (Gundelach, 1994; Wilenski, 2002; Rohrschneider, 1994, 1999). Conform primei abordări, schimbarea valorilor sociale în Europa Centrală și de Est a stat la baza schimbării instituționale, trecerea de la valori materialiste la cele post-materialiste a întărit suportul pentru democrație și instituții democratice, erodând legitimitatea regimului comunist și ducând la schimbarea instituțională. Perspectiva concurentă consideră schimbarea instituțiilor economice și politice ca fiind nucleul central la transformărilor, noile instituții modelând valorile și atitudinile împărtășite de populație. Volumul de față nu optează pentru o perspectivă sau altă, ci, mai degrabă, consideră că cele două procese de schimbare - instituțională și valorică se întrepătrund și se modelează reciproc, rolul unei componente sau al alteia fiind greu de decelat.

Lucrarea abordează trei teme mari, pe care le investighează atât în ceea ce privește variația în timp, cât și în ceea ce privește factorii care modelează transformarea valorică. M-am focalizat asupra celor trei domenii valorice suport pentru democrație, religiozitate și valori de gen, considerându-le ca fiind trei piloni importanți ai transformărilor survenite după 1898. Suportul pentru un regim politic de tip democratic ne indică gradul în care schimbarea politică este considerată legitimă de către populație și măsură în care noile instituții politice au reușit să acumuleze credibilitate și suport din partea populației. Revitalizarea religioasă este un fenomen întâlnit în multe societăți post-comuniste. Eliminarea restricțiilor impuse religiei de către regimurile comuniste, precum și amplele schimbări sociale și economice, au dus la o creștere a credințelor și practicilor religioase în multe state din regiune. Problematika relațiilor de gen și a evoluției acestora după căderea regimului comunist, reprezintă o temă de controversă în sociologie și științele politice. Regimul comunism a încurajat participarea femeilor la piața muncii și participarea politică, instituind un sistem de cote de reprezentare, însă nu a făcut nimic pentru schimbarea rolurilor de gen în cadrul familiei. rezultatul a fost persistența unor roluri de gen tradiționale în sfera privată, pe fondul participării crescute la piața muncii (Kalmijn, 2003). Apariția somajului și destrămarea sistemului comunist de furnizare a bunăstării care stimula angajarea femeilor în muncă, precum și dispariția sistemului de cote de reprezentare politică au avut un impact semnificativ asupra statusului femeii în societățile post-comuniste. În acest context, evoluția valorilor și atitudinilor legate de rolurile de gen în statele post-comuniste necesită o atenția aparte.

Universul la care se referă volumul de față este reprezentat de populația statelor post-comuniste din Europa Centrală și de Est. Demersul este unul comparativ, angrenând atât țările care au experimentat schimbare de regim politic la începutul anilor 90, cât și democrațiile consolidate din Vestul Europei, care constituie în unele

capitole un fel de 'grup martor' pentru evoluția valorilor în societăți care nu au experimentat transformări sociale majore în ultimele două decade. Deși nu este punctul central al analizei în toate capitolele România este prezentă în toate analizele realizate și joacă un rol aparte în volum. Pe de o parte, societatea românească înregistrează o serie de evoluții particulare în sfera valorilor, precum creșterea marcantă a religiozității după 1990, care fac din cazul românesc unul care merită o abordare de profunzime. Pe de altă parte, evoluția acestei societăți îmi este cea mai familiară și pot să înțeleg mai ușor contextul tranziției pornind de la contextul românesc.

Demersul analitic cuprins în toate capitolele volumului este unul de tip cantitativ, care exploatează în principal date furnizate de sondajele de opinie cu privire la valorile sociale (European Values Survey și World Values Survey). Prin combinarea datelor furnizate de către cele două serii de sondaje am reușit să acopăr cu informații despre orientările de valoare ale populației din statele post-comuniste, perioada cuprinsă între 1990 și 2005, 2008 în cazul României¹.

Volumul cuprinde un set de șase capitole care abordează cele trei teme mari anunțate anterior: suportul pentru democrație, religiozitatea și valorile de gen și elaborate pe parcursul a șapte ani. O parte din textele din prezentul volum au fost publicate în prealabil în limba engleză², în timp ce altele au fost prezentate la conferințe internaționale³. Două dintre capitolele incluse în prezentul volum sunt redactate împreună cu alți colegi. Capitolul "Dinamica valorilor de gen: Spre un patern european comun" a fost redactat împreună cu Bogdan Voicu, iar capitolul "Revitalizare religioasă în România: o analiză longitudinală 1990 - 2008" a fost realizat în colaborare cu Andreea Constantin. Tot Andreea a tradus în română textul original al capitolului fiind redactat în engleză. Le mulțumesc celor doi pentru colaborarea fructuoasă care a contribuit la publicarea acestui volum.

Prima temă abordată în volum este cea a suportului pentru democrație, democratizarea făcând parte din nucleul central al transformărilor post-comuniste.

---

¹ În momentul definitivării volumului setul de date integrate European Values Survey 2008 nu a fost disponibil pentru analize. Singurele date disponibile pentru 2008 au fost cele culese în România și exploatare în capitolul Revitalizare religioasă în România: o analiză longitudinală 1990 - 2008

² Capitolul 2 "Eficiență economică sau orientare ideologică? Suportul social pentru democrație în Europa Centrală și de Est" a fost publicat în versiune în engleză în volumul coordonat de Horațiu Rusu și Bogdan Voicu *EU Integration Process from EAST to EAST: Civil Society and Ethnic Minorities in a Changing World*. Sibiu: Psihomedica, 2005. Capitolul 6 "Dinamica valorilor de gen: Spre un patern european comun" a fost publicat în versiune engleză în *Romanian Journal of Sociology*, nr. 1-2, 2002

³ Capitolul 5 "Continuități și discontinuități în valorile religioase: Revitalizare religioasă în Europa Centrală și de Est" a fost prezentat la Cel de -a 38-lea Congres Mondial al Institutului Internațional de Sociologie, Budapesta, iunie 2008, iar capitolul 7 "Efectul democratizării și suportului pentru democrație asupra atitudinilor de gen în nouăsprezece societăți europene" a fost prezentat la *A 9a Conferință a Asociației Europene de Sociologie*, Lisabona septembrie 2009

Primul capitol abordează subiectul din perspectivă longitudinală, analizând comparativ atât evoluția suportului social pentru un regim politic de tip democratic în tinerele democrații post-socialiste și în democrațiile consolidate din Vestul Europei, precum și mecanismele prin care apare schimbarea în suportul pentru democrație: ca rezultat al efectelor contextului istoric sau prin înlocuirea generațiilor socializate în culturi politice diferite. Analiza comparativă pe o perioadă de 10 ani, 1995-2005, indică faptul că deși suportul pentru democrație nu a înregistrat un trend pozitiv în toate statele post-comuniste, există totuși premise favorabile pentru dezvoltarea unei culturi democratice stabile în regiune. Chiar dacă generațiile adulte sunt mai reticente față de sistemul democratic în anumite state, societățile post-comuniste reușesc să socializeze tinerele generații în valorile unui regim democratic.

Următorul capitol compară suportul pentru democrație între societățile este europene și cele vest europene din perspectiva factorilor care determină un nivel crescut al susținerii pentru un regim politic democratic. Potrivit datelor analizate, în statele post-comuniste determinanții suportului pentru democrație diferă de cei din democrațiile consolidate. Performanțele economice joacă un rol important, similar cu evaluarea negativă a regimului comunist și cu evaluarea pozitivă a actualei guvernări. Orientarea ideologica nu are un rol important în aceste țări, suportul specific fiind mai important în legitimarea ordinii democratice decât cel difuz.

Cea de-a doua temă investigată de către volum este credința religioasă. Analiza de tip longitudinal se concentrează pe societatea românească și investighează dinamica religiozității și mecanismele care au generat această dinamică în perioada de tranziție. Rezultatele analizelor indică existența a două perioade diferite în evoluția credințelor religioase, prima fiind caracterizată de o schimbare socială foarte rapidă, urmată de o a doua perioadă caracterizată de o schimbare semnificativă, dar cu un ritm al transformărilor mult mai lent. Primul deceniu corespunde unei perioade de criză economică și de creșterea a insecurității existențiale. Pe parcursul celei de-a doua perioade tendința de creștere a religiozității este alimentată de o combinație între sentimente naționaliste și investiții sociale semnificative în religie. Există efecte contextuale puternice și semnificative pe parcursul ambelor perioade. Cu toate acestea, efectele sunt mai puternice asupra cohortelor mai tinere și a celor adulte, socializate în timpul perioadei comuniste. După mai mult de un deceniu de tranziție toate cohortele au atins același nivel de religiozitate, efectul secularizării autoinduse și forțate fiind înlăturat.

Următorul capitol dedicat religiozității investighează efectele naționalismului asupra religiozității, luând în considerare transformările sociale care au avut loc în statele post-comuniste și gradul de pluralism religios existent la nivelul societății.

Așa cum arătam anterior tranziția a implicat și redefinirea statului și a națiunii (Kuzio, 2001), precum și a frontierei (Pickvance, 1999). În acest context, naționalismul a înregistrat creșteri semnificative în multe țări din Centrul și Estul Europei, iar creșterea religiozității a fost alimentată parțial și de acest reviriment al ideologiilor și mișcărilor politice de tip naționalist. Capitolul analizează efectele naționalismului asupra religiozității în 30 de societăți europene, din Estul și din Vestul continentului, rezultatele indicând efectul naționalismului asupra valorilor religioase în contextele cu mare concentrare religioasă. Ideologia naționalistă sporește credințele religioase doar dacă există un număr redus de confesiuni în competiție pe piața religioasă. Această constatare contrazice modelul cererii și ofertei, arătând că, în societățile europene, concentrarea religioasă ține oamenii aproape de religie. Efectul este întărit de susținerea individuală a ideologiei naționaliste. O concentrare mai mare înseamnă un număr mai mic de grupuri în competiție pe piața religioasă și un control statal puternic al acestei piețe.

Cea de-a treia temă abordată este cea atitudinilor și valorilor legate de rolurile de gen. Analiza comparativă, din perspectivă longitudinală a valorilor de gen, între statele din Estul și cele din Vestul Europei, arată că Europa tinde spre un model comun al egalității de gen. Tiparul latent al noii societăți europene susține participarea egală a femeilor și a bărbaților pe piața muncii și o nouă diviziune a rolurilor de gen în cadrul gospodăriei. Există anumite diferențe între dinamica valorilor împărtășite de bărbați și de femei în Europa de Est și de Vest. Ținând cont de nivelurile și dinamica valorilor de gen din ultimul deceniu, bărbații din țările occidentale seamănă mai mult cu femeile din Europa de Vest decât cu bărbații din Europa de Est. Se poate afirma că factorul cheie este cultura în care au fost socializați, nu genul.

Cel de-al doilea capitol dedicat valorilor de gen studiază efectele democratizării și a suportului pentru democrație asupra atitudinilor de gen. Analizând variația valorilor de gen în diferite societăți europene, analizele transversale arată că, în societățile cu grad de democratizare mai ridicat, oamenii tind să fie mai favorabili egalității de gen. De asemenea, datorită unui mecanism de învățare ideologică, persoanele care susțin un regim politic democratic, bazat pe principiile egalității interumane, este mai probabil să aibă o atitudine favorabilă egalității de gen.

Textele reunite în prezentul volum sunt rezultatul activității mele în cadrul echipei românești pentru Studiul Valorilor Sociale. În elaborarea și cizelarea lor, sugestiile și comentariile primite de la membrii echipei au fost de un real ajutor și de aceea aș vrea să le mulțumesc pe această cale colegilor Bogdan Voicu, Paula Tufiș, Monica Șerban, Claudiu Tufiș, Horațiu Rusu, Mircea Comșa și Marian Vasile. Activitatea Andreei Constantin a reprezentat un suport important pentru munca mea

de cercetare din ultimii doi ani. Colaborarea noastră s-a materializat într-un capitol cuprins în această carte, însă nu s-a rezumat doar la acesta. Îi mulțumesc pentru sprijinul acordat pe parcursul acestei perioade.

Proiectul centrat pe Studiul Valorilor Sociale și implicit activitatea mea care s-a finalizat în acest volum a beneficiat de suport din partea Institutului de Cercetare a Calității Vieții, Fundației pentru Studiul Valorilor Europene, infrastructurii de cercetare EUROLAB din cadrul GESIS - Institutul Leibniz pentru Științe Sociale și a Consiliului Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior. Institutului de Cercetare a Calității Vieții constituie un cadrul instituțional care încurajează dezbaterea științifică și promovarea de idei noi în cercetarea sociologică. Sunt recunoscătoare conducerii institutului, domnilor profesori Cătălin Zamfir și Ioan Mărginean, pentru climatul propice activității de cercetare, precum și colegilor din colectivul de cercetare cu care am lucrat în acești ani, care mi-au furnizat permanent feedback eficient și cu care am discutat în detaliu despre transformările sociale petrecute în statele post-comuniste. Între aceștia îi amintesc pe Adrian Dan, Raluca Popescu, Cristina Tomescu, Daniel Arpinte, Mihnea Preotesi, Claudia Petrescu, Laura Tufă, Cristina Băjenaru, Dana Nițulescu. Fundația pentru Studiul Valorilor Europene mi-a oferit o vizită de cercetare la Universitatea din Tilburg Olanda pe parcursul căreia am lucrat la o parte dintre textele din volum, în timp ce stagiul de cercetare în cadrul EUROLAB - GESIS⁴ Germania, mi-a oferit prilejul redactării în tihnă a altor texte din volum. Grantul de cercetare finanțat de către Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (ID 56/2007) a făcut posibilă derularea proiectului de cercetare a dedicat studiului valorilor sociale în România în decursul ultimilor trei ani și publicarea acestei cărți.

În spatele muncii mele stă suportul permanent și indispensabil la familiei mele. Bogdan a fost mereu un partener de discuție indispensabil și o sursă de suport științific și nu numai, fără de care activitatea mea nu ar fi fost posibilă. Îi mulțumesc pentru tot ce înseamnă în viața. Irina, cu inocența și candoarea celor 7 ani pe care îi are, a avut o contribuție decisivă la redactarea textelor din volum. Îi mulțumesc pentru că a avut mereu răbdare cu mine și a putut să accepte plecările mele la diferite stagii de cercetare, precum și pentru faptul că mi-a oferit posibilitatea să înțeleg cum se formează valorile în viața reală. Ei îi dedic această carte cu speranța că într-o zi o va include printre lecturile ei.

---

⁴ Accesul la ZA-EuroLab a fost posibil datorită unui grant de cercetare oferit de Uniunea Europeană în cadrul Programului Cadru 6, prin programul Research Infrastructure Action.

DINAMICA SUPORTULUI PENTRU DEMOCRAȚIE ÎN EUROPA ÎNTRE 1995 ȘI 2005: SCHIMBAREA GENERAȚIONALĂ ȘI EFECTE CONTEXTUALE

Înlocuirea guvernării comuniste cu noul sistem democratic a constituit una dintre schimbările cheie ale tranziției post-comuniste. În timp ce în „vechile democrații” din Vestul Europei, democrația și suportul pentru democrație nu este pus în discuție, în noile democrații din Europa Centrală și de Est suportul populației pentru noua ordine politică a fost și continuă să fie de importanță mare pentru consolidarea noului regim politic.

Studiile anterioare au fost mai degrabă interesate să identifice factorii individuali și sociali care influențează suportul pentru democrație în statele post-comuniste (Dalton, 1994; Evans, Whitefield, 1995; Hofferbert, Kilngemann, 1999; Haerpfer, 2008). Acest capitol se focalizează pe dinamica suportului pentru regimul democratic și încercă să explice mecanismul care conduce la variații în suport. Schimbările longitudinale ale valorilor și atitudinilor sunt în general atribuite a trei procese diferite: îmbătrânirea individuală, schimbarea generațiilor și efectele contextuale. Potrivit primei abordări oamenii își schimbă valorile și credințele odată cu înaintarea în vârstă. Cea de-a doua teorie atribuie schimbarea atitudinală schimbării generaționale, transformarea producându-se datorită modificării structurii populației. Cea de-a treia perspectivă consideră schimbarea valorilor ca fiind rezultatul factorilor contextuali care acționează asupra opiniilor individuale.

Scopul acestei analize este să descompună variația suportului pentru democrație în statele europene între 1995 și 2005, în schimbări ce pot fi atribuite schimbărilor intra-cohortă și schimbărilor generaționale. Analiză își propune să compare mecanismele de schimbare ale suportului pentru democrație în țările post-comuniste ce cele din democrațiile stabile din Vestul Europei. Incluz în categoria democrațiilor stabile, statele care au făcut parte din cel de-al doilea și al treilea val de democratizare.

Continuarea acestui volum o puteți lectura achiziționând volumul de pe

www.editalumen.ro

www.lumenpublishing.com

sau din librăriile noastre partenere.

ISBN 973-166-239-1

9 781731 662398

Conținutul acestui volum nu
reprezintă în mod necesar
punctul de vedere al Editurii
Lumen sau al finanțatorilor

Publicat cu finanțarea:
media
LUMEN
www.EdituraLumen.ro